

ROMÂNĂ ÎN CADRUL ROMANITĂȚII ORIENTALE (câteva probleme de istorie a limbii române)

NICOLAE SARAMANDU

Cuvinte-cheie: istoria limbii române, inscripții latine, romanizare.

Mots-clé: histoire du roumain, inscriptions latines, romanisation.

Omagiindu-l postum pe profesorul Sorin Stati, nu putem omite preocupările în domeniul istoriei limbii române, care au marcat începuturile activității sale științifice.

După ce a publicat, în 1961, volumul *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, Sorin Stati a făcut parte din colectivele de autori care au elaborat, în cadrul Academiei Române, cele două volume din *Istoria limbii române* (vol. I: 1965, vol. al II-lea: 1969). La volumul I, consacrat latinei clasice, a redactat capitolele referitoare la *substantiv, pronume și verb*, iar la volumul al II-lea, partea I, consacrat latinei dunărene, a redactat capitolul privind *consonatismul*. La volumul I a făcut parte, împreună cu Al. Graur și I. Fischer, din colectivul de revizie.

Din *Prefața* la volumul I (p. 5-7) și din *Introducerea* la volumul al II-lea (p. 15-18) rezultă concepția – expusă foarte succint – care a stat la baza elaborării primului tratat de istoria limbii române. Observația cea mai importantă este că se ignoră, în mod deliberat, deși e amintită, *i s t o r i a e x t e r n ă*, sau, în formularea din tratat, „datele istoriei sociale” (ILR I: 7), „istoria politică și socială” (ILR II: 16).

Cu toate acestea, răzbat în părțile introductive – singurele în care se evocă istoria externă, adică datele oferite de izvoarele istorice – ecouri din concepția unor istorici ai limbii române, nemenționați ca atare, privind *deplasările de populație și teritoriul de formare a limbii române*: „E ușor de înțeles că momentele de discontinuitate [în evoluția limbii] trebuie examinate și *în funcție de istoria socială* [subl. n.]. Se știe, de exemplu, că dislocarea geografică a unor unități lingvistice duce la diferențierea din ce în ce mai bine marcată a structurilor lor lingvistice”¹. Este evident că se face aici aluzie la Ovid Densusianu și Al. Philippide, fără să se precizeze direcțiile în care s-au făcut dislocările geografice, adică deplasările de populație, și nici perioada în care s-au produs.

În *Introducerea* la volumul al II-lea se admite faptul că „fixarea unor granițe istorico-sociale pe întinsul teritoriu din estul Imperiului roman pe care s-a vorbit limba latină nu este o operație realizabilă prin mijloace exclusiv lingvistice”². Se

¹ ILR I: 7.

² ILR II: 17.

recunoaște aici necesitatea apelului la informațiile de natură istorică. Este ceea ce au făcut, de fapt, lingviștii care s-au ocupat, în trecut, de istoria limbii române – Ovid Densusianu, Al. Philippide, S. Pușcariu, Al. Rosetti, Gh. Ivănescu –, fără ca punctele lor de vedere să coincidă întru totul.

În lipsa referirilor explicite la istoria externă a limbii, tratatul academic de istorie a limbii române – din care s-au publicat, în 1965 și 1969, numai primele două volume, expunerea încheindu-se cu *româna comună* (secolele 8-9) – este, în realitate, o amplă gramatică istorică.

În operele lingviștilor menționați anterior există un anumit dezacord cu opiniile istoricilor.

Principalele puncte de dezacord dintre istorici și lingviști privesc *extensiunea teritoriului romanizat și migrațiile (deplasările de populație)*. Lingviștii – spre deosebire de istorici – iau în considerare un teritoriu limitat de formare a limbii române (și, implicit, a poporului român), explicând prin deplasări de populație extensiunea actuală a spațiului în care se vorbește limba română cu dialectele ei. Punctual, este vorba de faimoasa „linie Jireček”, prin care lingviștii fixează – pe baza inscripțiilor latine, respectiv grecești – limita sudică a teritoriului romanizat, și de un pasaj din opera istoricului bizantin Kekaumenos, *Strategikon* (secolul al XI-lea), unde se vorbește despre o deplasare spre sud a vlahilor, care, pornind dintr-un ținut situat între Dunăre și Sava, au ocupat teritoriile din Elada (prin care, la vremea respectivă, se înțelegea Tesalia).

Trebuie să spunem, de la început, că istoricii nu au luat în considerație nici „linia Jireček”, nici „mărturia” lui Kekaumenos (care, după cum se va vedea mai jos, a fost greșit interpretată de lingviști).

„LINIA JIREČEK” ȘI LIMITA SUDICĂ A TERITORIULUI ROMANIZAT

În ceea ce privește extensiunea spațiului romanizat în sudul Dunării, „linia Jireček”, stabilită pe baza inscripțiilor, nu trebuie considerată un obstacol. Ea mărginește două zone de influență culturală – latină la nord, greacă la sud –, fără să reprezinte limita meridională a teritoriului romanizat. După ce prezintă inscripțiile latine din provinciile Ahaia și Macedonia (care cuprindea și Tesalia și teritoriul actual al Albaniei), în total 964 de inscripții, H. Mihăescu afirmă: „Această cifră ridicată arată că *influența latină a fost foarte puternică și că ea se întindea cu mult mai la sud de «linia Jireček»*” [subl. n.]³.

³ Mihăescu 1978: 86. „Cu timpul, s-a constatat că problema stabilirii acestei limite [între inscripțiile latine și cele grecești] era cu mult mai complicată decât păruse la început, prin faptul că existau enclave romane de-a lungul *Viei Egnatia*, și mai la sud, până în Corint și Patras; că în inscripțiile grecești apărea un mare număr de nume proprii romane; că toponimia din zona greacă se dovedește a fi, pe alocuri, latină; în sfârșit, că raportul între cele două limbi nu a fost același în toate epocile” (Mihăescu 1978: 74).

Criteriul inscripțiilor nu are valoare absolută și, după cum s-a observat de către istorici și lingviști⁴, trebuie tratat cu prudență. Așa cum prezența în număr mare a inscripțiilor – de exemplu, în Pannonia Superior (3824 de inscripții, în 313 localități)⁵ – nu e o garanție a impunerii romanității, nici lipsa lor nu probează, în sine, absența romanizării⁶. „Acest fapt ne obligă să fim prudenți atunci când încercăm să tragem anumite concluzii din răspândirea inscripțiilor latine”⁷.

Constatări de felul celor de mai sus confirmă afirmația făcută de G. I. Brătianu încă în 1937: „Cercetări noi asupra romanizării Peninsulei Balcanice par să fi probat acum că această linie de separare [«linia Jireček»] este cam artificială, că Macedonia și o mare parte din regiunile meridionale ale peninsulei erau latinizate sau cel puțin bilingve, latina fiind vorbită și scrisă nu mai puțin decât greaca”⁸. În același sens se pronunțaseră anterior Th. Capidan și N. Iorga (într-o recenzie la o lucrare a lui Th. Capidan): „Di Capidan are dreptate să limiteze la litoral elementul grec. Eu însumi am atacat delimitarea etnică pe baza inscripțiilor”⁹.

În aceeași direcție se înscriu opiniile exprimate recent de către autori străini: „dogmatismul cu care Jireček a insistat pe demarcația rigidă între vorbitorii de limbă latină și vorbitorii de limbă greacă în Imperiul Roman a condus la multă confuzie”¹⁰. În două contribuții (1990, 1992), A. B. Černjak a arătat, pe baza surselor bizantine, că în Tracia (unde autohtonii au fost asimilați până în secolul al V-lea) populația „era de limbă romanică sau de limbă greacă, fiind, probabil, în mare parte, bilingvă”¹¹.

În Macedonia un rol important a avut, în procesul de romanizare, *Via Egnatia*, principala arteră de circulație care lega Roma de orientul imperiului, fiind „artera cea mai sigură și totodată cea mai rapidă între Italia, Grecia nordică și Asia Mică”¹². „Localitățile cu inscripții latine se succedau de-a lungul acestei căi și gravitau în jurul ei, atestând rolul deosebit de important pe care ea l-a jucat în procesul romanizării Macedoniei, care a devansat procesul de romanizare a altor provincii sud-est europene ale Imperiului Roman”¹³.

Pe *Via Egnatia* – numită de aromâni, până astăzi, *Calea Mare* – intră în istorie, la anul 976, *vlahii călători* – menționați de Kedrenos –, care, așa cum

⁴ Cf. Fischer 1985: 7; Mihăescu 1993: 15; Niculescu 1999: 61. („A trage din inscripții concluzii valabile este hazardat”).

⁵ Cf. Mihăescu 1978: 168 (față de Dacia, cu 2628 de inscripții, în 246 de localități).

⁶ „Inscripțiile latine [...] atestă existența unor așezări romane, ceea ce nu înseamnă însă neapărat romanizarea (deoarece nu implică folosirea de către autohtoni a limbii latine). Dar nici absența inscripțiilor nu dovedește prin ea însăși absența romanizării” (Fischer 1985: 18).

⁷ Mihăescu 1993: 15.

⁸ Brătianu 1937: 47-48.

⁹ N. Iorga, în „Revue historique”, V, 1928, p. 168 (apud Capidan 1932: 26).

¹⁰ Winniffrith 1987: 46.

¹¹ Černjak 1992: 104.

¹² Mihăescu 1978: 78.

¹³ Ibidem.

rezultă din interpretările recente, asigurau paza acestei importante artere de circulație. *Via Egnatia*, în Macedonia, și trecătorile montane din Pind (dintre care cea mai importantă este pasul Zygos, arom. *Giug* 'jug', de lângă localitatea aromânească Aminciu, la cumpăna apelor între Epir, Tesalia și Macedonia) formau o rețea de căi de comunicație totdeauna bine păzite de garnizoanele militare, implicând o prezență romană permanentă în zonă.

Cele arătate mai sus ne ajută să înțelegem de ce istoricii (N. Iorgă etc.) și, dintre lingviști, reprezentanții Școlii clujene (S. Pușcariu, Th. Capidan, N. Drăganu) nu au ținut seamă, în fixarea teritoriului de formare a limbii române, de „linia Jireček”, pe care S. Pușcariu, de exemplu, nu o pomeniște în lucrările sale. Ea nu este amintită nici de Marius Sala în lucrarea de sinteză *De la latină la română* (1998) și nici în recentul tratat de *Istorie a românilor* (2001/I-IV).

DEPLASĂRI ALE POPULAȚIEI ROMANIZATE (SECOLELE V-XI). „MĂRTURIA” LUI KAKAUMENOS

După retragerea din Dacia, în principal a armatei și a administrației romane în sudul Dunării (secolul al III-lea), nu mai sunt consemnate în izvoarele istorice deplasări semnificative ale populației romanizate în măsură să explice prezența masivă a românilor în nordul Dunării și romanitatea bine atestată din ținuturile sud-dunărene.

Este evident că au existat mișcări de populație, îndeosebi ale migratorilor, ca și unele deportări, colonizări, deplasări metanastasice (ale păstorilor), inclusiv ale populației romanizate, în ținuturile stăpânite odinioară de romani. Insuficiența semnalărilor în acest sens a fost recunoscută de către istorici și lingviști¹⁴, inclusiv de adepții teoriilor migraționiste¹⁵.

Vom prezenta, în continuare, atestări istorice ale unor deplasări sau presupuse deplasări ale populației romanizate petrecute în secolele V-XI.

În *Miracula Sancti Demetrii* (scriere hagiografică de la sfârșitul secolului al VII-lea, anul 680) se vorbește, pentru prima dată, de o deportare – de către slavii și avarii năvălitori – în Panonia de sud, în teritoriul dintre Dunăre și Sava (Serbia actuală), a unei populații aduse din sud (prizonieri); evenimentul se petrecea la anul 621 (după alții, la 617-618)¹⁶. Este **singura mărturie istorică** privind o deplasare

¹⁴ „În zadar vom căuta «leagănul» românilor, în zadar vom căuta să ghicim vetrele în jurul cărora s-a încheșat poporul nostru: istoria nu le numește, iar lingvistica ne indică numai nuclee din care au pornit anumite inovații de limbă” (Pușcariu 1940: 255). „Este adevărat că nici izvoarele privitoare la teritoriul bulgar, nici cele din Serbia nu ne-au păstrat vreo știre despre mișcări mari ale vlahilor” (Dragomir 1959: 165). Vezi și Brătianu 1937: 12.

¹⁵ Unul dintre aceștia, D. Onciul afirma că în *Miracula Sancti Demetrii* (secolul al VI-lea) avem „unica știre istorică din evul mediu care indică o migrare română din dreapta Dunării” (Onciul 1885: 598).

¹⁶ Cf. Români 1997: 102.

de populație (printre care vor fi fost și romanici) din Peninsula Balcanică în sudul Panoniei, căreia D. Onciul, adeptul teoriei admigrării populației romanizate din sudul în nordul Dunării, i-a dat o interpretare inadecvată¹⁷. D. Onciul omite să menționeze faptul că, în textul în discuție, se spune, în continuare, că populația deportată în nord a revenit, după 60 de ani, în locurile de baștină, în câmpia din apropierea Bitoliei (Macedonia)¹⁸, unde îi găsim astăzi pe aromâni¹⁹. G. I. Brătianu a sesizat faptul că în *Miracula Sancti Demetris* e vorba de o „dublă migrațiune” și că acest „du-te-vino al captivilor și al emigranților de pe un mal pe altul al Dunării nu încetase, în pofida invaziei slave și – fără îndoială – tocmai din cauza ei”²⁰.

După bătălia de la Lebnion (Tracia) din anul 1091, împăratul Alexios I Comnenul a colonizat în ținutul Megleniei (Macedonia) o parte dintre pecenegii făcuți prizonieri, împreună cu familiile lor. La scurtă vreme, într-un decret din 1094 al aceluiași împărat, se vorbește de vlahii din Meglenia, de unde rezultă că pecenegii colonizați fie erau amestecați cu români din ținuturile dunărene, fie au întâlnit vlahi existenți dinainte acolo²¹.

În *Anonymi Descriptio Europae orientalis* (anul 1308) se vorbește despre vlahii foarte numeroși din ținutul situat între Ahaia, Macedonia și Salonic, pe care geograful anonim îi consideră urmașii „păstorilor romani” din Panonia, izgoniți de aici de hunii lui Attila (în secolul al V-lea). Este o deducție lipsită de suport istoric, întemeiată pe ocupația comună populației romanizate din nordul și din sudul Dunării: păstoritul. Iată comentariul lui S. Pușcariu: „Se pare deci că anonimul nostru, cunoscând, pe de o parte, cronicile ungurești cu știrile despre vlahii care erau «pastores Romanorum» locuind în Panonia la venirea hunilor și aflând, pe de altă parte, despre vlahii din Pind, care erau tot păstori și vorbeau o limbă romanică, păstrători ai tradiției că sunt veniți din regiunile dunărene, a combinat cele două știri, făcând din vlahii din Pind urmașii păstorilor romani din Panonia”²². Despre

¹⁷ Criticându-l pe D. Onciul, Al. Philippide nu acordă prea mare importanță acestei știri: „Cum că vor fi fost români printre captivii aduși de slavi și de avari în Pannonia Inferior sudică pe la anul 609 nu este îndoială. Dar că acești captivi au fost aduși de-a stânga Dunării și că au înmulțit aici numărul românilor băștinași din Dacia, la care ar fi lățit și creștinismul, acestea sunt scăpări din vedere ale autorului, căci de-a stânga Dunării n-au fost aduși captivii, ci de-a stânga Savei, și nici cu românii din Dacia n-au avut cum să vie în contact acei captivi, căci Dacia traiană, chiar dacă i-am întinde granița de vest până la Tisa, și sudul Pannoniei Inferior erau teritorii deosebite” (Philippide 1925: 759-760).

¹⁸ Cf. Români 1997: 102.

¹⁹ Cf. Saramandu 2005: 11.

²⁰ Brătianu 1937: 55.

²¹ Cf. Năsturel 1989: 54-56. Cf. și Saramandu 2004: 26.

²² Sextil Pușcariu, [recenzie la] *Anonymi Descriptio Europae orientalis*, în „Dacoromania”, IV, partea a doua, 1927, p. 1389. Cf., în același sens, Nicolae Drăganu: „Geograful anonim, un călugăr catolic care a petrecut mai mult timp în Europa sud-estică, păstrând tradiția cronicilor ungurești privitoare la «pascua Romanorum», face legătura dintre românii apuseni ai Panoniei propriu-zise cu cei din Tracia, Macedonia și Tesalia, cu care alcătuiau un lanț, iar inelele intermediare erau numeroșii români apuseni care se găseau pe teritoriul actualei Iugoslavii” (Drăganu 1933: 19); cf. și Năsturel 1989: 61.

romanicii supuși barbarilor în ținuturile stăpânite odinioară de romani în nordul Dunării avem mărturii din epocă, secolele IV-V (Hyeronimus, Salvianus), de la care aflăm că „plebea romană avea o singură dorință: să i se permită să-și ducă viața împreună cu barbarii”²³. Această constatare se verifică, în cazul romanicilor din regatul lui Attila, prin relatările istoricului bizantin Priscus Panites, care i-a cunoscut nemijlocit cu prilejul misiunii diplomatice la curtea regelui hunilor (mijlocul secolului al V-lea)²⁴.

Acestea sunt singurele atestări istorice privind deplasările (deportările, colonizările) mai importante ale unor grupuri, implicând și populația romanizată, din sud în nord (secolul al VII-lea) sau din nord în sud (secolele al V-lea, al XI-lea). Dintre acestea, singura care poate fi luată în considerație este cea referitoare la colonizarea în Meglen de către împăratul bizantin Alexios I Comnenul (sfârșitul secolului al XI-lea) a strămoșilor meglenoromânilor (probabil o populație amestecată, de pecenegi și români din ținuturile dunărene, care au întâlnit, eventual, în Meglen vlahi balcanici, adică aromâni)²⁵.

La cele de mai sus se adaugă „mărturia” scriitorului bizantin Kekaumenos²⁶, care, în secolul al XI-lea, vorbește despre vlahii din Epir, Macedonia și Elada [= Tesalia], oferindu-ne prima relatare cuprinzătoare despre prezența aromânilor în actualele lor așezări din sudul Peninsulei Balcanice. Din textul lui Kekaumenos rezultă că în secolul al X-lea aromânii se găseau deja în ținuturile grecești, căci la 980 un bunic al său, Niculiță, era guvernator peste „vlahii din Elada”.

Ampla relatare a lui Kekaumenos despre vlahii din ținuturile grecești cuprinde un pasaj în care e vorba de originea lor: „[Neamul vlahilor] niciodată n-a păstrat credință față de cineva, nici față de împărații de demult ai romanilor. Purtând război împotriva lor împăratul Traian și zdrobindu-i cu totul, i-a supus, iar regele lor ce se chema Decebal a fost ucis și capul său înfipt într-o sulită în mijlocul orașului romanilor. Căci aceștia [vlahii] sunt cei numiți daci și besi. Înainte vreme ei trăiau pe lângă râul Dunăre și Saos, râu pe care astăzi îl numim Sava, unde trăiesc acum sârbii, în locuri întărite și greu accesibile. Încurajați de acest fapt, simulând prietenie și supunere față de împărații de odinioară ai romanilor, ei, ieșind din întăriturile lor, prădau ținuturile romanilor. De aceea, mâniați împotriva lor, cum s-a spus, i-au nimicit. Și ei [vlahii], părăsind acele locuri, s-au răspândit în tot Epirul și Macedonia, iar cei mai mulți s-au așezat în Elada”²⁷.

²³ Salvianus, *De gub. del.*, V, 8 (apud Drăganu 1933: 28-29).

²⁴ Cf. Saramandu 2004: 11-12; Saramandu 2005: 8, 17.

²⁵ Cât despre strămoșii istororomânilor, deplasarea lor treptată, în secolele XII-XV, spre nord-vestul Peninsulei Balcanice, până în Istria, a fost documentată istoric (pe baza surselor sârbești și croate) de Silviu Dragomir; cf. Dragomir 1959: 95-100, 168-170.

²⁶ Este vorba de scrierea acestuia, alcătuită între anii 1075-1078 și menționată în lucrările lingvistice mai ales sub numele de *Strategikon*; titlul socotit mai potrivit de către istorici este cel de *Sfaturi și povestiri*. Pentru informații recente referitoare la Kekaumenos, cf. Djuvara 1991: 23-24, 33-43.

²⁷ Pentru textul original în greacă, cf. Djuvara 1991: 25, Černjak 1991: 255.

Acest pasaj a fost, până nu demult, greșit înțeles, în general, de către istorici și lingviști²⁸, care au considerat că strămoșii aromânilor au migrat din nord spre sud la o dată nedeterminată, începând cu secolele al VI-lea – al VII-lea (la pătrunderea slavilor din sudul Dunării) până în secolul al XI-lea. Redăm opinia lui Al. Rosetti, după care deplasarea s-a produs chiar în vremea când scriitorul bizantin își redacta relatarea: „În privința locuinței primitive a aromânilor, cronicarul bizantin Kekaumenos (secolul al XI-lea), vorbind de aromânii care în vremea sa [subl. n.] «s-au împrăștiat peste tot Epirul și Macedonia, iar cei mai mulți s-au așezat în Elada», arată că ei trăiau «înainte vreme pe lângă Dunăre și pe lângă Sau, pe care rău îl numim astăzi Sava»²⁹.

În două contribuții recente, istoricii Neagu Djuvara (cf. Djuvara 1991) și A. B. Černjak (cf. Černjak 1991) au examinat critic interpretările date de istoricii români și străini textului lui Kekaumenos, ajungând, în mod independent, la același rezultat privind data la care scriitorul bizantin considera că vlahii au apărut în ținuturile grecești: „După cum se vede chiar din text, Kekaumenos explică apariția vlahilor în Epir, Macedonia și Grecia prin înfrângerea lui Decebal de către romani”³⁰.

Iată cum rezumă Neagu Djuvara „raționamentul probabil” al lui Kekaumenos: „El știe din auzite, din opinia curentă la oamenii cultivați din Bizanț, că cei care încă mai vorbesc «latina» în imperiu, vlahii, sunt vechii daci și bessii. [...] Kekaumenos venise în contact direct și indirect, prin familia sa, cu vlahii din Elada. Și se întreabă cum se face că se găsesc aici acești vlahi, pe care el îi știe a fi daci și bessii. Când descoperă istoria exterminării dacilor de către Traian, el deduce, în naivitatea sa, că acela a fost momentul când dacii-vlahi au fugit din Serbia timpului său în Elada. La asta se rezumă, după părerea noastră, faimoasa «mărturie» a lui Kekaumenos”³¹.

Din cele de mai sus rezultă că pasajul din textul lui Kekaumenos referitor la prezența vlahilor în Elada în secolul al X-lea nu reprezintă o mărturie a „coborării” aromânilor din nordul în sudul Peninsulei Balcanice în secolul al X-lea sau într-o perioadă imediat anterioară.

²⁸ Fac excepție, dintre istorici, A. D. Xenopol, iar dintre lingviști, Al. Philippide, care au exprimat rezerve cu privire la textul lui Kekaumenos; cf. Saramandu 1997: 408-409.

²⁹ Rosetti 1986: 324. Dintre lingviști, cel din urmă care a acordat credit „mărturiei” lui Kekaumenos a fost Ion Gheție, considerând că nu există motive să fie pusă „sub semnul întrebării veridicitatea informației scriitorului bizantin” (Gheție 1987: 138). Precizând că „acest text capital îi stingherește pe apărătorii ideii de autohtonie a aromânilor”, istoricul Petre Ș. Năsturel declară că „îi dă crezare” (Năsturel 1989: 51-52). Într-o notă, la p. 51, a articolului în discuție, Petre Ș. Năsturel menționează: „Totuși colegul nostru N. Djuvara [...] ne propune o nouă lecțiune a acestui pasaj controversat (și, într-adevăr, destul de neclar) din Kekaumenos”. Bizantinologul român se referă la o comunicare ținută de Neagu Djuvara la Paris în 1990; textul comunicării a apărut în 1991 la București, în „Revue roumaine d'histoire” (cf. Djuvara 1991).

³⁰ Černjak 1991: 260; cf. și Djuvara 1991: 44-45, Černjak 1991: 263.

³¹ Djuvara 1991: 59. Interpretarea dată de Neagu Djuvara textului lui Kekaumenos a fost acceptată de C. Poghirc (cf. Poghirc 1989: 15-16).

Izvoarele istorice din secolele IV-XV³² atestă prezența populației romanizate într-un spațiu vast, „din Dacia până în Pind” (grec. ἀπό Δακίας ἐπὶ Πίνδου), cum se exprima în secolul al XV-lea Laonic Chalcocondil, care adăuga: „vlahi se numesc și unii și ceilalți”³³. Din precizarea că „dacii [= românii] vorbesc o limbă apropiată de a italienilor” și că „au această limbă și obiceiuri de-ale romanilor”³⁴ rezultă că scriitorului bizantin îi erau la fel de clare originea romană și latinitatea limbii vorbite de români. Un singur lucru nu putea lămuri autorul: „Și n-aș putea să explic și să spun care din aceștia la care au venit”³⁵, ceea ce înseamnă că nu avea în vedere explicarea prezenței lor în ținuturile unde locuiau prin migrație din nord în sud sau invers. Nu e amintit nicăieri Kekaumenos, a cărui „mărturie” nu a fost luată vreodată în considerație în istoriografia bizantină (și ulterior, grecească)³⁶.

Originea românei și a dialectelor sale trebuie căutată în vastul spațiu romanizat din nordul și din sudul Dunării, unde, în ținuturile stăpânite de romani, s-a creat un *continuum romanicum*, o „pânză de romanitate”, care s-a destrămat în urma așezării slavilor în sudul Dunării³⁷.

Iată delimitarea geografică a romanității sud-dunărene la anul 1000, așa cum apare în recentul tratat de *Istorie a românilor*, în care nu se vorbește de vreo migrație: „Acești români, urmași ai romanității sud-est europene, formau în jurul anului o mică pânză demografică aproape continuă, acoperind o bună parte din spațiul balcanic, din zona Pindului și a Tesaliei, cu ramificații spre Epir sau Peninsula Calcidică și cu prelungiri peste munții Haemus, până la Dunăre, Sava și Drava”³⁸.

Unitatea limbii române nu se opune admiterii acestui vast spațiu romanizat. Ea se explică prin unitatea latinei și prin caracterul unitar al limbii de substrat, fiind susținută, veacuri de-a rândul, de permanentele contacte dintre populația

³² Pentru o prezentare a acestor izvoare, cf. Saramandu 2004: 9-80.

³³ Cf. FHDR IV: 453; cf. și idem: IV. O formulare asemănătoare apare la S. Pușcariu: „din Carpații nordici până în Pind vârfurile munților poartă nume românești” (Pușcariu 1940: 148) [subl. n.]; cf. și Capidan 1942: 143 („în epoca de după părăsirea parțială a Daciei sub Aurelian, limba latină a răsunat din Carpați până în Pind și de la țărmurile Adriatice până la Marea Egee”).

³⁴ FHDR IV: 455.

³⁵ Idem: 453.

³⁶ Cu privire la continuitatea romanității sud-balcanice s-a pronunțat N. Iorga: „Mai că nu există element care să fie mai conservativ decât acela al locuitorilor de la munte, și așa-zișii macedoromâni sau români din Pind nu și-au dezmințit în vece firea lor proprie. De vreo mare strămutare nu se vorbește niciodată, nici chiar în perioada istorică mai bine cunoscută, mai nouă. [...] Că s-ar fi refugiat din Moesia în Tesalia din pricina unor barbari străini, slavi sau orice alții vor mai fi fost pe atunci, nu e de admis” (Iorga 1905: 91).

³⁷ Cf. Ist. rom. 2001/II: 586.

³⁸ Ist. rom. 2001/III: 288. „Nu numai deci Dacia Traiană, ci și țările care se întindeau la sudul ei, pe lângă Marea Adriatică și, în lat, din Dunăre până în inima Balcanilor, alcătuiau o pânză deasă de element roman, care cuprindea, în parte, tocmai acele țări în care răsună astăzi dialectele limbii românești, acel dacoromân, acel macedoromân și acel istroromân, încât astfel regăsim în această continuitate teritorială a elementului roman, în părțile unde se vorbește astăzi limba română, originea comună a celor trei dialecte” (Xenopol 1888: 334) [subl. n.].

romanizată din nordul Dunării și cea din Peninsula Balcanică: „Din acest contact permanent și din acest schimb continuu – în care evacuarea aureliană nu e decât un episod – a rezultat unitatea poporului român și a limbii sale”³⁹. În perioada care a urmat retragerii aureliene, „societatea nord-dunăreană s-a dezvoltat în relații directe pe plan economic, etnografic, politic și spiritual cu provinciile latinofone din dreapta marelui fluviu. Istoria ei nu poate fi, deci, izolată de acest mare complex”⁴⁰.

Acest vast spațiu romanizat, atestat istoric, a fost delimitat de S. Pușcariu în cunoscuta-i plastică formulare, arătând că „romanii au locuit un teritoriu extins, care în sud se întindea până unde crește *smochinul* și *castanul*, încăleacă Dunărea, al cărei *țârm* era într-o vreme «hotar» de țară, și se întindea în regiunile cu terenuri petrolifere și băi de aur din Carpații unde pășteau turmele de bouiri”⁴¹.

Recent, Gh. Mihăilă atrăgea atenția asupra necesității luării în considerare a datelor istorice: „istoria limbii române se cuvine să fie studiată în strânsă corelație cu istoria poporului român: lingviștii nu pot să se hazardeze în considerații istorice fără a ține seama în cel mai înalt grad de concluziile autorizate ale specialiștilor, în caz contrar riscând să formuleze ipoteze fără acoperire. [...] În această privință, credem că modelele lor trebuie să fie mai degrabă Sextil Pușcariu și Alexandru Rosetti, decât Ovid Densusianu și Alexandru Philippide”⁴².

În recentul tratat de *Istorie a românilor* s-a realizat o prezentare organică, unitară a romanității orientale – nord- și sud-dunăreană – din care s-a născut poporul român. De rezultatele obținute trebuie să se țină seama în prezentarea istoriei limbii române.

BIBLIOGRAFIE

- Brătianu 1937 – G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, București, 1937.
- Capidan 1932 – Th. Capidan, *Aromânii, Dialectul aromân*, București, 1932.
- Capidan 1942 – Th. Capidan, *Macedoromânii, Istorie, etnografie, limbă*, București, 1942.
- Černjak 1990 – A. B. Černjak, *Vizantijskie svedetel'stva o romanskom (romanizovannom) naselenii Balkan V-VII vv.* [partea I], în „Vizantijskij vremennik”, 51, 1990, p. 132-141.
- Černjak 1991 – A. B. Černjak, *Kekavmen o proishozhdenii vlahov*, în „Acta associationis internationalis «Terra antiqua balcanica»”, VI, Sofia, 1991, p. 255-263.
- Černjak 1992 – A. B. Černjak, *Vizantijskie svedetel'stva o romanskom (romanizovannom) naselenii Balkan V-VII vv.* [partea a doua], în „Vizantijskij vremennik”, 53, 1992, p. 97-105.
- Djuvara 1991 – Neagu Djuvara, *Sur un passage controversé de Kékauménos*, în „Revue roumaine d'histoire”, XXX, 1991, nr. 1-2, p. 23-66.

³⁹ Brătianu 1937: 60.

⁴⁰ FHDR II: V.

⁴¹ Pușcariu 1940: 253.

⁴² Mihăilă 1996: 43.

- Drăganu 1933 – Nicolae Drăganu, *România în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933.
- Dragomir 1959 – Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959.
- FHDR II – *Fontes historiae Daco-Romanae* (Izvoarele istoriei României), ediderunt Haralambie Mihăescu, Gheorghe Ștefan, Radu Hâncu, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, II, București, 1970.
- FHDR IV – *Fontes historiae Daco-Romanae* (Izvoarele istoriei României), ediderunt Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae-Șerban Tanașoca, Tudor Teoteoi, IV, București, 1982.
- Fischer 1985 – I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, 1985.
- Gheție 1987 – Ion Gheție, *Originea dialectelor române*, în LR, XXXVI, 1987, nr. 2, p. 136-146.
- Iorga 1905 – N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, I, Gotha, 1905 (citările se fac după ediția în limba română: *Istoria poporului românesc*, București, 1985).
- ILR I, II – *Istoria limbii române*, vol. I-II, Editura Academiei, București, 1965, 1969.
- Ist. rom. 2001/I-IV – *Istoria românilor*, I-IV, Academia Română, București, 2001.
- Mihăescu 1978 – H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București/Paris, 1978.
- Mihăescu 1993 – H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, București, 1993.
- Mihăilă 1996 – G. Mihăilă, *Istorie și lingvistică. Continuitatea românilor la nodul Dunării*, în „Analele Universității din Craiova. Seria științe filologice, lingvistică”, XVIII, 1996, 1-2, p. 34-46.
- Năsturel 1989 – Petre Ș. Năsturel, *Les Valaques de l'espace byzantin et bulgare jusqu'à la conquête ottomane*, în vol. „Les Aroumains”, Paris, 1989, p. 45-78.
- Niculescu 1999 – Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 3. *Noi contribuții*, Cluj-Napoca, 1999.
- Onciul 1885 – D. Onciul, „Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia traiană” de A. D. Xenopol. *Dare de seamă critică*, în „Convorbiri literare”, XIX, 1885, nr. 1-5, 7 (citat după Onciul 1968/I, p. 131-260).
- Onciul 1968/I, II – Dimitre Onciul, *Scrieri istorice* (ediție îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu), I-II, București, 1968.
- Philippide 1925 – Al. Philippide, *Originea românilor*, I, Iași, 1925.
- Poghirc 1989 – Cicerone Poghirc, *Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans. Survivance et évolution*, în vol. „Les Aroumains”, Paris, 1989, p. 9-44.
- Pușcariu 1940 – Sextil Pușcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, București, 1940.
- Români 1997 – *Români de la sud de Dunăre. Documente*, București, 1997.
- Rosetti 1986 – Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, ediție definitivă, București, 1986.
- Sala 1998 – Marius Sala, *De la latină la română*, București, 1998.
- Saramandu 1984 – Nicolae Saramandu, *Aromâna*, în „Tratat de dialectologie românească”, Craiova, 1984, p. 423-476.
- Saramandu 1997 – Nicolae Saramandu, *Despre coborârea aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice*. „Mărturia” lui Kekaumenos, în SCL, XLVIII, 1997, nr. 1-4, p. 407-417 (republicat în Saramandu 2004, p. 112-122).
- Saramandu 2004 – Nicolae Saramandu, *Romanitatea orientală*, Editura Academiei Române, București, 2004.
- Saramandu 2005 – Nicolae Saramandu, *Originea dialectelor românești*, București, 2005.
- Winnifrieth 1987 – T. J. Winnifrieth, *The Vlachs. The History of a Balkan People*, London, 1987.

**Le Roumain dans le cadre de la Romania orientale
(quelques problèmes de l'histoire de la langue roumaine)**

Résumé

1. À partir des inscriptions latines de la Romania orientale, l'auteur se prononce contre l'importance qu'on a accordée à la „ligne Jirečk” dans l'établissement de la limite méridionale de l'espace romanisé.

2. Les sources historiques (Vème-XIème siècles) n'offrent aucune attestation d'un déplacement massif de la population romanisée dans la direction sud-nord ou nord-sud. Dans ces circonstances la théorie migrationniste concernant l'origine du roumain parlé au nord et au sud du Danube est privée de support documentaire.

3. D'après les linguistes (Sextil Pușcariu, Marius Sala) et les historiens (A. D. Xenopol, N. Iorga, G. I. Brătianu, le récent traité *Istoria românilor*, 2001), la langue roumaine avec ces quatre dialectes a pris naissance dans le vaste espace romanisé (*continuum romanicum*) de l'Empire Romain d'Orient.

*Institutul de Lingvistică, „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13 București
nicolaesaramandu@yahoo.com*